

Erasmus
School of
Economics

Waarde(n)volle economie

Over geluk, welvaart en morele dilemma's

Prof.dr. N.J.A. van Exel

Waarde(n)volle economie

Over geluk, welvaart en morele dilemma's

Prof.dr. N.J.A. van Exel

Rede

In verkorte vorm uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoofleraar Economics & Values aan de Erasmus School of Economics, Erasmus Universiteit Rotterdam, vanwege de Vereniging Trustfonds EUR, op 30 juni 2017

Inhoud

Wat is van waarde?	7
Toenemende belangstelling voor geluk in onderzoek	10
Toenemende belangstelling voor geluk in beleid	12
Is geluk te meten?	18
Van iedereen is uniek naar zinvolle generalisaties	21
Tot slot	26
Dankwoord	27

Colofon

Waarde(n)volle economie: Over geluk, welvaart en morele dilemma's

Value(s)-based economics: On happiness, welfare and moral dilemmas

© 2017, N.J.A. van Exel

Vormgeving: Kris Kras content, context and design

Druk: Drukkerij Van Deventer

Mijnheer de Rector Magnificus, Zeer gewaardeerde toehoorders,

Als het gaat om het bepalen wat van waarde is, staan economen niet per se in een goed daglicht. De recente financiële crisis en de daaropvolgende economische crisis is de economische wetenschap op veel kritiek komen te staan, zowel wat betreft de voorspellende waarde van economische theorieën en hun rol in beleidsvorming, als het morele gehalte van het economisch denken en handelen. Dergelijke kritiek komt ook vaak terug als het gaat om vraagstukken met betrekking tot de duurzame inzet van schaarse bronnen, zoals arbeid en natuur. We kunnen als economen met elkaar en met het buitenveld ongetwijfeld nog lang discussiëren over de betekenis van de economische wetenschap voor de analyse van maatschappelijke problemen en de rol die deze analyse zou moeten hebben in beleidsvorming, maar vriend en vijand is het denk ik inmiddels wel eens dat het van belang is dat economen zich meer openstellen voor inzichten uit aanpalende disciplines over menselijke drijfveren en het omgaan met morele dilemma's.

De leerstoel "Economics & Values" aan de Erasmus School of Economics, die ik vandaag met het uitspreken van deze rede volgaarne aanvaard, heeft als voornaamste doel om een bijdrage te leveren aan een dergelijke verbreding van de economische wetenschap.¹ Ik zal mij in de komende jaren richten op wat van waarde is voor individuen en de rol van waarden in individueel gedrag, met in het bijzonder aandacht voor de morele dilemma's die daarbij een rol kunnen spelen. Is het mogelijk om economisch handelen beter te begrijpen als we verbinding zoeken tussen economische gedragstheorieën en concepten uit de sociale en geesteswetenschappen? De recente geschiedenis laat bijvoorbeeld zien dat de gedragseconomie, die vooral de verbinding zoekt met de psychologie, tot belangrijke nieuwe inzichten heeft geleid voor economische theorievorming, bijvoorbeeld als het gaat om tijdsvoorkeur, risicohouding of de rol van referentiepunten. Binnen onze universiteit zetelt een internationaal vooraanstaande groep gedragseconomen, en ik prijs me gelukkig dat de leerstoel bij deze groep is ondergebracht. Met mijn leeropdracht zal ik een bredere verbinding zoeken met aanpalende disciplines, en pogen zo een bijdrage te leveren aan een waarde(n)vollere economische wetenschap.

¹ Zie <https://www.eur.nl/nieuws/nieuwsoverzicht/detail/news/8303-job-van-exel-benoemd-tot-bijzonder-hoogleraar-economics-and-values/>

Wat is van waarde?

Ongeveer een eeuw geleden was economie nog geen zelfstandige wetenschap, maar een onderdeel van de filosofie. Reeds in die tijd was er veel aandacht voor het maatschappelijk welzijn en werd er veel gedebatteerd over wat van waarde is, of bepaalde veranderingen goed of slecht waren, en hoe je dat zou kunnen of moeten bepalen. Enkele ideeën uit die tijd zijn nog steeds dominant aanwezig binnen het economische denken. Zo betoogde de Griekse filosoof Epikouros bijvoorbeeld dat het streven naar geluk en het voorkomen van pijn de primaire impuls is van dieren en pasgeboren baby's, en daarom een fundamentele drijfveer van menselijk gedrag. Deze hedonistische benadering van "waarde", ook wel de "felicific calculus" of "som van geluk en pijn" genoemd, werd een belangrijk uitgangspunt voor het denken van enkele filosofen uit de 19e eeuw, waaronder Jeremy Bentham.² Deze Jeremy Bentham propageerde 'het grootste geluk voor het grootste aantal mensen' als leidend principe voor moreel goed handelen, en werd daarmee de grondlegger van het utilitarisme en een belangrijke bron van inspiratie voor de welvaartstheorie uit de economische wetenschap. Uitgangspunt van de welvaartstheorie is dat mensen behoeften hebben en nut onttelen aan het bevredigen van deze behoeften. Omdat behoeften in principe oneindig zijn, maar de middelen om ze te bevredigen niet, moeten mensen keuzes maken om met de schaarse middelen waarover ze beschikken hun nut te maximaliseren. Nut is dus het kernwoord binnen het klassieke economische denken als het gaat om wat van waarde is voor mensen.

Ondanks de centrale rol die nut inneemt in de welvaartstheorie, gaan economen vrij losjes om met de inhoudelijke betekenis van dit begrip. De klassieke interpretatie is terug te voeren op Jeremy Bentham, die in de traditie van Epikouros stelde dat nut de eigenschap is van een goed om gewin, voordeel, plezier of geluk voort te brengen, ofwel onheil, pijn, kwaad of ongeluk te voorkomen.² Economen gaan er dan van uit dat nut stijgt als een bepaald goed de voorkeur krijgt boven een ander goed. Welk goed de hoogste nutswaarde heeft, leiden economen dus af uit keuzes. Bijvoorbeeld, u had eerder vandaag een keuze. U kon naar Rotterdam afreizen, in deze zaal plaatsnemen en naar dit college luisteren, of u kon iets anders gaan doen. Uit het feit dat u gekozen heeft om hier te zijn zou ik als econoom kunnen concluderen dat dit voor u de meest waardevolle besteding was van uw schaarse tijd op deze vrijdagmiddag. Evenzo zou ik over de mensen die hier niet zijn kunnen concluderen dat ze kennelijk iets beters te doen hadden met hun tijd, al zou ik in verleiding kunnen komen om een alternatieve verklaring uit de gedragseconomie in te brengen en hun afwezigheid toedichten aan hun gebrekkige capaciteit tot informatieverwerking, of moeite met dingen op waarde te schatten. Maar terug naar de kern, economen houden zich in de regel niet erg bezig met de duiding van nut. Het uitgangspunt is dat alleen mensen zelf in staat zijn om te oordelen over hun voorkeuren en daarmee het nut van verschillende situaties.

Wel is er onder economen behoefte om nut te kunnen meten en op die manier iets te kunnen zeggen over hoe het staat met het geluk of welzijn van individuen en van de samenleving als geheel, om vanuit dit perspectief de wenselijkheid van bepaalde

² Bentham J. (1879) An introduction into the principles of morals and legislation, Oxford University Press

individuele of beleidskeuzes te kunnen beoordelen. Economen hebben echter lange tijd moeite gehad met de meetbaarheid van het subjectieve begrip geluk, ik kom hier later op terug. Maar daarom zijn in het verleden alternatieve indicatoren gebruikt, zoals bijvoorbeeld welvaart of kwaliteit van leven. De traditioneel meest gebruikte indicator is materiële welvaart, op maatschappelijk niveau gemeten als het bruto binnenlands product, afgekort BBP. U bent het BBP vast wel eens tegenkomen in het nieuws, als wordt gesteld dat onze economie het afgelopen kwartaal is gegroeid of drie kwartalen achtereen is gekrompen, wat dan een recessie heet, of bij doorrekeningen van verkiezingsprogramma's. Het succes van het BBP als indicator voor materiële welvaart kan goed verklaard worden uit het feit dat het een objectieve maat is, en daarom goed vergelijkbaar in de tijd en tussen landen.³ Maar er zijn ook bezwaren tegen het gebruik van het BBP als indicator voor welvaart. Alhoewel materiële welvaart een belangrijk middel kan zijn voor het bevorderen van het welzijn, is het niet hetzelfde als welzijn. Daarnaast zijn er, los van problemen met het meten en waarderen van de componenten van het BBP zelf, diverse bezwaren te noemen tegen het gebruik van het BBP als indicator van welzijn.³ Zo wordt er in het BBP geen rekening gehouden met de verdeling van het inkomen onder de bevolking, met onbetwistbaar waardevolle activiteiten zoals vrijwilligerswerk en mantelzorg, met uitputting van waardevolle bronnen zoals arbeid en natuur, of met effecten op toekomstige generaties. Bovendien is er redelijk wat onderzoek dat erop wijst dat boven een bepaalde grens, extra inkomen nauwelijks bijdraagt aan het verbeteren van het welzijn. Gegeven deze bezwaren is er onder wetenschappers en beleidsmakers al geruime tijd behoefte om verder te kijken dan het BBP.

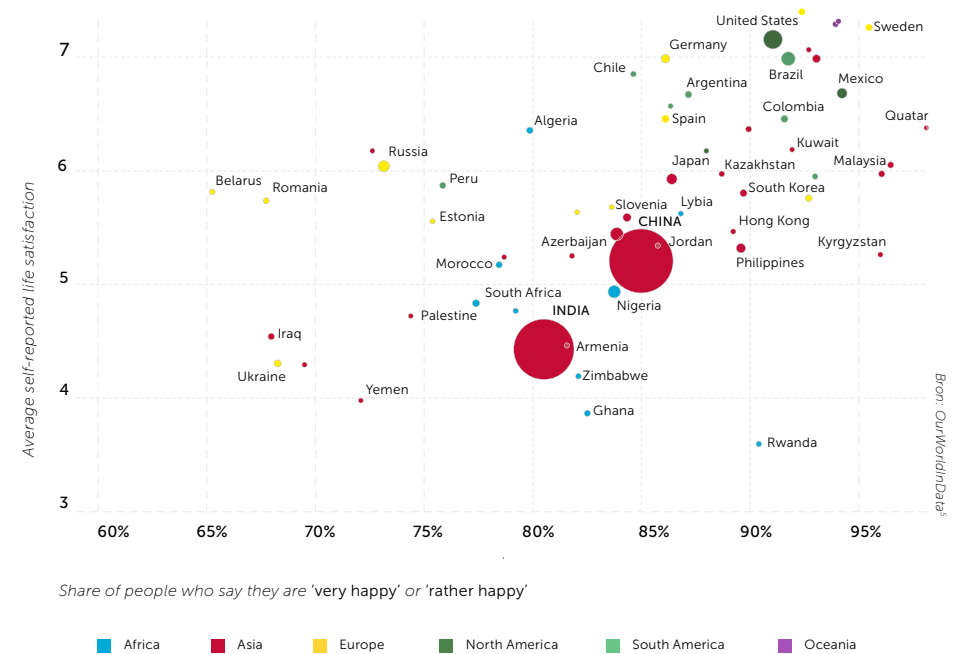
Wat is dan een goede alternatieve indicator voor welzijn? Er is op dit gebied redelijk wat literatuur, maar laat ik hier volstaan met de beoordeling hiervan door collega emeritus Ruut Veenhoven, de geluksprofessor van Nederland en drijvende kracht achter de World Database of Happiness. In zijn oratie betoogt hij dat als het gaat om welzijn als leidraad voor beleidsvorming, geluk in de betekenis van levensvoldoening, of tevredenheid met het leven als geheel, het meest relevant is.⁴ In deze betekenis bestaat geluk uit een affectieve en een cognitieve component. De affectieve component betreft het geluksgevoel, de gevoelsmatige beoordeling van het geluk in het algemeen. Deze component kun je bijvoorbeeld meten door mensen te vragen hoe gelukkig ze zich in het algemeen voelen. De cognitieve component betreft de verstandelijke beoordeling van de mate waarin het leven brengt wat men had verwacht of gewenst. Deze component kun je meten door mensen te vragen hoe tevreden zij zijn, alles bij elkaar genomen, over hun leven als geheel.

Beide componenten van geluk worden inmiddels regelmatig gemeten in empirisch onderzoek, maar niet altijd met dezelfde vragen. Bijvoorbeeld, de vooraanstaande Gallup World Poll, een continue opiniepeiling in 160 landen wereldwijd, meet geluk met gebruik van de zogeheten Cantril Ladder. Hierbij wordt mensen gevraagd zich een ladder voor te stellen, waarbij de treden genummerd zijn van 0 onderaan de trap tot 10 bovenaan de trap. De bovenkant van de trap staat gelijk aan het best mogelijke leven voor de respondent, en de onderkant van de trap aan het slechtst mogelijke leven. De vraag is dan om middels een cijfer aan te geven op welke trede van de ladder je vindt dat je op dit moment in je leven staat. Een andere vooraanstaande opiniepeiling in 100 landen wereldwijd, de World Value Survey, meet geluk met de vraag "Hoe gelukkig bent U, alles bijeengenomen?" en de antwoordmogelijkheden

heel gelukkig, tamelijk gelukkig, niet zo gelukkig, en helemaal niet gelukkig. Beide vragen beogen de cognitieve component van geluk te meten, maar zoals *Figuur 1* laat zien komen de resultaten op landniveau niet altijd overeen.⁵ Wit-Rusland en Zuid-Korea scoren bijvoorbeeld vergelijkbaar op de Cantril Ladder, maar aanzienlijk anders op de directe geluksvraag. Voor India en Algerije geldt dit andersom.

Figuur 1: Geluk zoals gemeten in de Gallup World Poll en de World Values Survey

Horizontal axis shows average scores of self-reported life satisfaction (Cantril ladder question in the Gallup World Poll). Vertical axis measures the share of people who say they are 'very happy' or 'rather happy' (World Value Survey).

Er is veel onderzoek gedaan en er zijn vele verklaringen genoemd voor de geconstateerde verschillen, variërend van het woordgebruik in de vraag of de antwoordcategorieën, culturele verschillen in opvatting over geluk of manier van antwoorden op geluksvragen, maar ook de validiteit en betrouwbaarheid van de gebruikte vragen. Validiteit gaat over of je meet wat je wilt meten, en betrouwbaarheid over of je nauwkeurig meet.

³ CPB (2009) Brede welvaart en nationaal inkomen. CPB notitie 2009/28. Den Haag: Centraal Planbureau.
⁴ Veenhoven R. Het grootste geluk voor het grootste aantal: Geluk als richtsnoer voor beleid. Sociale Wetenschappen 2002(4): 1-43.
⁵ Esteban Ortiz-Ospina and Max Roser (2017) – 'Happiness and Life Satisfaction'. Published online at OurWorldInData.org. Retrieved from: <https://ourworldindata.org/happiness-and-life-satisfaction/#is-life-satisfaction-the-same-as-happiness>.

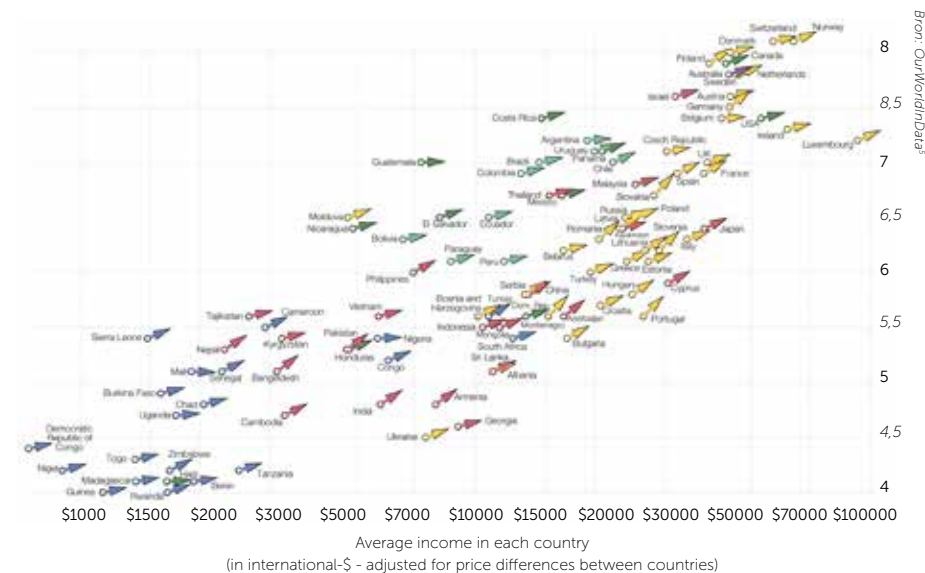
Toenemende belangstelling voor geluk in onderzoek

Ondanks methodologische vragen rondom het valide en betrouwbaar meten van geluk is er in toenemende mate vertrouwen onder economen in geluk als indicator voor nut, en heeft het empirisch onderzoek op dit gebied in de afgelopen twintig jaar een grote vlucht genomen.⁶ In veel opiniepeilingen is tegenwoordig standaard een geluksvraag opgenomen, en in combinatie met al de overige gegevens die verzameld worden zijn dergelijke datasets een dankbare en rijke bron voor onderzoek naar de determinanten van geluk. Ik zal vandaag niet al dit onderzoek bespreken, maar wel kort een aantal bevindingen die herhaaldelijk terugkomen met u delen.^{7,8} Zo blijkt geluk samen te hangen met opleidingsniveau, het hebben van werk en het verdiende inkomen, zowel in absolute als in relatieve zin (zie *Figuur 2*). Hoeveel u verdient én hoeveel u verdient in vergelijking met anderen zijn beide relevant voor uw geluk, al kan het uitmaken hoe je geluk meet.^{9, 10}

Figuur 2: Geluk in relatie tot absoluut en relatief inkomen

People in richer countries tend to be happier and within all countries richer people tend to be happier

- The position of the arrow shows the average life satisfaction reported by the population of a country (vertical axis) and the average income of that country (horizontal axis).
- The slope of the arrow shows the gradient between income of individuals and their reported life-satisfaction within each country.
- Colors represent the continent of the country.

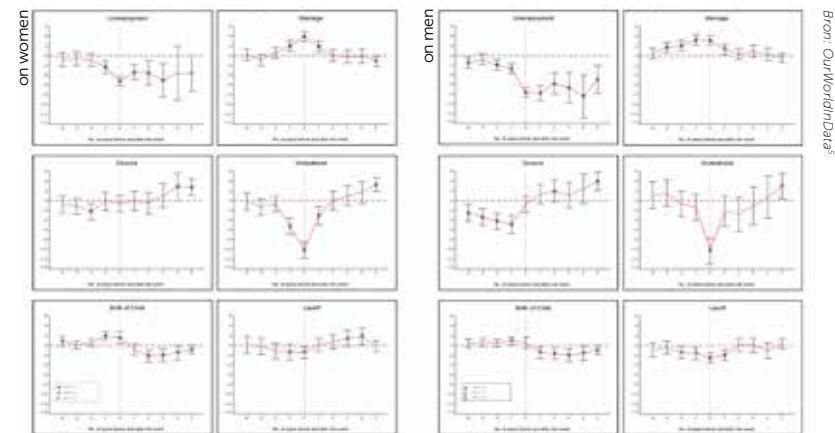
⁶ Ferrer-i-Carbonell A. Happiness economics. *SERIEs* 2013;4: 35-60.

⁷ Dolan P, Peasgood T, White M. Do we really know what makes us happy? A review of the economic literature on the factors associated with subjective well-being. *Journal of Economic Psychology* 2008;29: 94-122.

Vrouwen zijn over het algemeen gelukkiger dan mannen, jongeren en ouderen gelukkiger dan mensen tussen 30 en 50 jaar, en gezondere mensen gelukkiger dan minder gezonde mensen. Tijd besteden aan woon-werkverkeer of mantelzorg is gerelateerd aan lager geluk, terwijl tijd besteden aan vrijwilligerswerk, lichamelijke beweging en kerkbezoek vaak gerelateerd is aan hoger geluk. De effecten van deze variabelen zijn echter over het algemeen gering van omvang, en veel van de variantie in geluk blijft onverklaard. Bovendien is het lang niet altijd duidelijk of er sprake is van een oorzakelijk verband. Bijvoorbeeld, worden mensen gelukkig van het doen van vrijwilligerswerk, of wordt vrijwilligerswerk eerder gedaan door gelukkigere mensen? Voor veel andere variabelen waarvan je je kunt voorstellen dat ze samenhangen met geluk zijn de bevindingen tegenstrijdig of is er nog onvoldoende bewijs. Kortom, er is gelukkig nog genoeg te onderzoeken op dit gebied.

Interessant om ook kort even te vermelden zijn toch wel verrassende inzichten uit onderzoek waarbij dezelfde mensen meerdere jaren worden gevolgd en het daarom mogelijk is om het effect van levensgebeurtenissen op het geluk te bestuderen. Zoals *Figuur 3* laat zien is er vaak al een verandering in geluk te constateren in aanloop naar een gebeurtenis, is er in het jaar van de gebeurtenis een duidelijke kentering in het geluk, en keert geluk in de loop van de tijd weer terug naar de oorspronkelijke waarde. Daarnaast zijn er opmerkelijke verschillen tussen vrouwen en mannen. Neem bijvoorbeeld het huwelijk. In de jaren voor het huwelijk stijgt het geluk gestaag, maar direct na voltrekking van het huwelijk daalt het geluk weer naar de waarde van enkele jaren voor het huwelijk. Bij vrouwen lijkt het patroon iets scherper, zoals ook bij het krijgen van een kind. Mannen reageren sterker op werkloosheid of echtscheiding. Ik zou zeggen, doe uw voordeel met deze inzichten.

Figuur 3: Geluk in relatie tot levensgebeurtenissen

⁸ Blanchflower DG, Oswald AJ. Well-being over time in Britain and the USA. *Journal of Public Economics* 2004;88: 1359-1386.

⁹ Stevenson B, Wolfers J. Subjective Well-Being and Income: Is There Any Evidence of Satiation? *American Economic Review* 2013;103(3): 598-604.

¹⁰ Kahneman D, Deaton A. High income improves evaluation of life but not emotional well-being. *PNAS* 2010;107(38): 16489-16493.

Toenemende belangstelling voor geluk in beleid

Zoals eerder geconstateerd, is er ook onder beleidsmakers toenemende belangstelling om verder te kijken dan materiële welvaart als indicator voor welzijn. Een verrassende voorloper op dit gebied was Buthan. In de jaren 70 van de vorige eeuw constateerde de plaatselijke koning dat het BBP geen billijke of waardevolle indicator voor welzijn was en besloot dat het land zou overstappen op Bruto Nationaal Geluk, met als pijlers goed bestuur, duurzame socio-economische ontwikkeling, behoud en bevordering van culturele waarden, en bescherming van de natuur. Buthan heeft nog niet heel veel navolging gekregen, met enkele noemenswaardige uitzonderingen.

Ongeveer 10 jaar geleden heeft toenmalig President Sarkozy van Frankrijk een commissie voor het meten van welvaart en sociale vooruitgang ingesteld, met vooraanstaande leden zoals Amartya Sen en Joseph Stiglitz¹¹. Deze commissie kreeg als taak om de grenzen van het BBP als indicator voor welvaart en sociale vooruitgang te beschrijven, en een overzicht te maken van additionele informatie die verzameld zou kunnen worden om beleid gericht op welzijn van relevante informatie te voorzien. De commissie formuleerde een hele reeks aanbevelingen, waaronder het meten van een brede set indicatoren van welzijn naast materiële welvaart, omdat welzijn multi-dimensioneel is. Daarnaast moest er aandacht komen voor de verdeling van inkomen en welzijn, en voor waardevolle niet-markt activiteiten zoals mantelzorg. Ten slotte, zagen zij een belangrijke rol voor nationale statistische bureaus om adequate informatie over al deze indicatoren te verzamelen. In deze lijn van denken bestaan al enkele multi-dimensionele dashboards zoals bijvoorbeeld de OECD Better Life Index¹² en de EU Quality of Life Index.¹³

Iets recenter, in 2010, lanceerde Prime Minister Cameron van het Verenigd Koninkrijk een welzijnsprogramma met als doel om systematisch gegevens te gaan verzamelen over vooruitgang, niet alleen in termen van materiële welvaart maar ook in termen van kwaliteit van leven. Het Office for National Statistics heeft vervolgens een consultatie gehouden onder de bevolking over 'wat echt van waarde is', en op basis daarvan een brede set indicatoren gedefinieerd die nu standaard ten behoeve van beleidsvorming gemeten worden. Daarnaast worden standaard indicatoren voor affectief, cognitief en algeheel geluk gemeten.¹⁴

Al deze initiatieven duiden er op dat welzijn multi-dimensioneel is. Het probleem met dergelijke dashboard-benaderingen is natuurlijk wel dat al die indicatoren niet per se dezelfde kant op wijzen. Investerings in infrastructuur, zoals het uitbreiden van een vliegveld, kunnen bijvoorbeeld bijdragen aan beleidsdoelstellingen op het gebied van werkgelegenheid en welvaart, maar conflicteren met doelstellingen op het gebied van volksgezondheid of natuur en milieu. En wat betekent zo'n investering in z'n totaliteit dan voor het maatschappelijk welzijn? Dergelijke dilemma's tussen doelstellingen of belangen zijn aan de orde van de dag, en spelen uiteraard niet alleen op macro-niveau, maar natuurlijk ook op organisatie en individueel niveau. Bovendien hebben ze vaak een morele dimensie, omdat beslissingen gaan over meer dan alleen het hier en nu.

Ook in Nederland bestaat de behoefte om verder te kijken dan het nationaal inkomen. Begin dit jaar besprak de Tweede Kamer het rapport "Welvaart in kaart" van de Tijdelijke commissie Breed welvaartsbegrip, die op haar verzoek was ingesteld.¹⁵ In dit rapport behandelt de commissie twee vragen: Ten eerste, wat meet het Bruto Binnenlands Product nu eigenlijk, en welke rol speelt het in politieke besluitvorming in Nederland? Ten tweede, hoe kan een breder welvaartsbegrip inzichtelijk worden gemaakt en worden betrokken bij besluitvorming? De commissie concludeerde dat welvaart veel meer is dan alleen inkomen en ook gaat over bijvoorbeeld onderwijs, gezondheid, leefbaarheid en veiligheid, maar dat er momenteel geen gezaghebbend instrument is om welvaart in deze bredere zin op een heldere en overzichtelijke manier in kaart te brengen. De commissie adviseerde derhalve om een dashboard te ontwikkelen met een brede set indicatoren van welvaart, mede geïnspireerd op de uitgangspunten voor duurzame ontwikkeling uit het veelbesproken Brundtland rapport uit 1987.¹⁶ Dit rapport stelt: *"Duurzame ontwikkeling is een ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generatie, zonder dat daarmee de behoeften van toekomstige generaties, zowel hier als in andere delen van de wereld, in gevaar worden gebracht."*¹² Zo'n dashboard zou dus moeten bestaan uit indicatoren voor welvaart op individueel en maatschappelijk niveau, met betrekking op het hier en nu, maar ook op elders en op later, bijvoorbeeld door nadrukkelijk aandacht te geven aan de Sustainable Development Goals van de Verenigde Naties. Vervolgens zou een dergelijk dashboard, aldus de commissie Breed welvaartsbegrip, het uitgangspunt moeten zijn voor een jaarlijks debat in de Tweede Kamer over de ontwikkeling van de welvaart in Nederland.

Medio mei jongstleden verschenen in vervolg hierop twee rapporten. Ten eerste, het CBS rapport "Monitor Duurzaam Nederland".¹⁷ Dit rapport presenteert maar liefst drie dashboards met in totaal 56 indicatoren. Het eerste dashboard, "kwaliteit van leven", omvat 26 indicatoren over hoe het 'hier en nu' gaat, het dashboard "hulpbronnen" 19 indicatoren over 'later', en het dashboard "Nederland in de wereld" 11 indicatoren over 'elders'. Een nadere blik op het dashboard "kwaliteit van leven" (zie *Figuur 4*) laat zien dat deze is opgebouwd uit de drie thema's welzijn en materiële welvaart, persoonlijke kenmerken, en omgevingskenmerken. De indicatoren binnen de thema's zijn heel divers en voor eenieder neem ik aan herkenbaar als aspecten die relevant zijn voor geluk. Wat opvalt is dat voor diverse aspecten zowel een objectieve maat is opgenomen, zoals opleidingsniveau, en een subjectieve maat voor hetzelfde aspect, tevredenheid met opleiding. Kijken we naar het bovenste thema, welzijn en materiële welvaart, is 'tevredenheid met het leven' gekozen als indicator voor welzijn, gemeten met de vraag *"Alles bij elkaar genomen, hoe tevreden bent u vandaag de dag met uw leven in het algemeen?"*

¹¹ Stiglitz JE, Sen A, Fitoussi JP (2009) The Measurement of Economic Performance and Social Progress: Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress.

¹² Zie: <http://www.oecdbetterlifeindex.org>.

¹³ Zie: http://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/qol/index_en.html.

¹⁴ Personal Well-being in the UK - Quality and Methodology Information (<https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/wellbeing/qmis/subjectivewellbeingannualpopulationsurveyapsqmi>).

¹⁵ Zie: <https://www.tweedekamer.nl/nieuws/kamernieuws/debat-over-breed-welvaartsbegrip> en https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/plenaire_verstagen/kamer_in_het_kort/kabinet-volgt-adviezen-over-breed-welvaartsbegrip

¹⁶ World Commission on Environment and Development (1987) Our common future.

¹⁷ CBS (2017) Monitor Duurzaam Nederland 2017, update indicatoren. Den Haag: centraal Bureau voor de Statistiek. [zie ook: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2017/07/cbs-ontwikkelt-monitor-brede-welvaart>]

Figuur 4: Dashboard kwaliteit van leven ('hier en nu')

Dit overzicht laten zien dat er zowel positieve als negatieve trends zijn in de diverse indicatoren, en dat Nederland ten opzichte van Europa deels lage en deels hoge posities inneemt. Neem bijvoorbeeld natuur kwaliteit, helemaal onderaan. Nederland heeft op dit aspect een positieve ontwikkeling doorgemaakt sinds het jaar 2000, maar doet het binnen Europa nog altijd niet best.

Het andere rapport dat zeer recent verscheen naar aanleiding van het advies van de Tijdelijke commissie Breed welvaartsbegrip heet "Naar een Verkenning Brede welvaart", en is opgesteld door de drie vooraanstaande planbureaus in Nederland: het Planbureau voor de Leefomgeving, het Sociaal Cultureel Planbureau en het Centraal Planbureau.¹⁸ In dit rapport verkennen de drie planbureaus ieder vanuit hun perspectief de toepasbaarheid en relevantie van de 56 indicatoren uit het zojuist besproken rapport van het CBS voor beleid gericht op brede welvaart. Ze concluderen dat een belangrijke overeenkomst tussen de kwaliteit van leefomgeving, kwaliteit van leven, en welvaartseconomische perspectieven van de drie planbureaus is dat brede welvaart gaat "om alles wat mensen van waarde vinden", en dat naast de omstandigheden waaronder mensen leven en de middelen die hen ter beschikking staan, de zogenaamde objectieve aspecten, het ook van belang is hoe mensen deze omstandigheden en middelen ervaren.¹⁸ Dit zagen we eerder in *Figuur 1* voor bijvoorbeeld opleidingsniveau en tevredenheid met opleiding. Beide zijn dus van waarde.

Ook op gemeentelijk niveau is er steeds meer belangstelling voor welzijn. Mede dankzij het zendingswerk van het Erasmus Happiness Economics Research Organization (EHERO) verkent of experimenteert een toenemend aantal gemeenten met "sturen op geluk".¹⁹ In deze context verzamelt en bundelt het Kwaliteitsinstituut Nederlandse Gemeenten (KING) bijvoorbeeld informatie over een reeks welzijnsindicatoren voor alle 388 gemeenten en maakt lokale trends en relatieve prestaties van gemeenten inzichtelijk voor beleidsmakers en burgers.²⁰

Een ander heel recent voorbeeld is de *Atlas voor gemeenten*, een jaarlijkse publicatie die de 50 grootste gemeenten in Nederland vergelijkt wat betreft hun bevolking, economie en leefbaarheid. Het thema van de atlas van 2017 is geluk.²¹ In de atlas worden de 50 gemeenten gerangschikt aan de hand van een "geluksindex", bepaald als het percentage van de bevolking dat aangeeft gelukkig te zijn.²² In deze rangschikking is Ede de gelukkigste gemeente van Nederland, en staat Rotterdam helemaal onderaan, net onder Amsterdam (zie *Figuur 5*). Uit analyse van de verzamelde cijfers blijkt dat de gelukkigste gemeenten over het algemeen een gunstig leefklimaat hebben en een hoog percentage gezonde, werkende bewoners, terwijl in de ongelukkigste gemeenten gemiddeld genomen een hoog percentage van de bevolking arbeidsongeschikt of werkeloos is, of een migratie-achtergrond heeft.

¹⁸ PBL/SCP/CPB (2017) Naar een Verkenning Brede welvaart. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving, het Sociaal Cultureel Planbureau en het Centraal Planbureau.

¹⁹ SCP (2012) Sturen op geluk. Geluksbevordering door nationale overheden, gemeenten en publieke instellingen (2012). SCP publicatie 2012-13. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

²⁰ Zie: <http://www.waarstaatjegemeente.nl/>.

Figuur 5: De tien meest en minst gelukkige gemeenten onder de 50 grootste gemeenten in Nederland

De tien meest gelukkige gemeenten	De tien minst gelukkige gemeenten
1. Ede	1. Rotterdam
2. Alphen aan den Rijn	2. Amsterdam
3. Amstelveen	3. Arnhem
4. Amersfoort	4. Den Haag
5. Gouda	5. Sittard-Geleen
6. Velsen	6. Heerlen
7. Apeldoorn	7. Maastricht
8. Nissewaard	8. Groningen
9. Haarlemmermeer	9. Nijmegen
10. Deventer	10. Lelystad

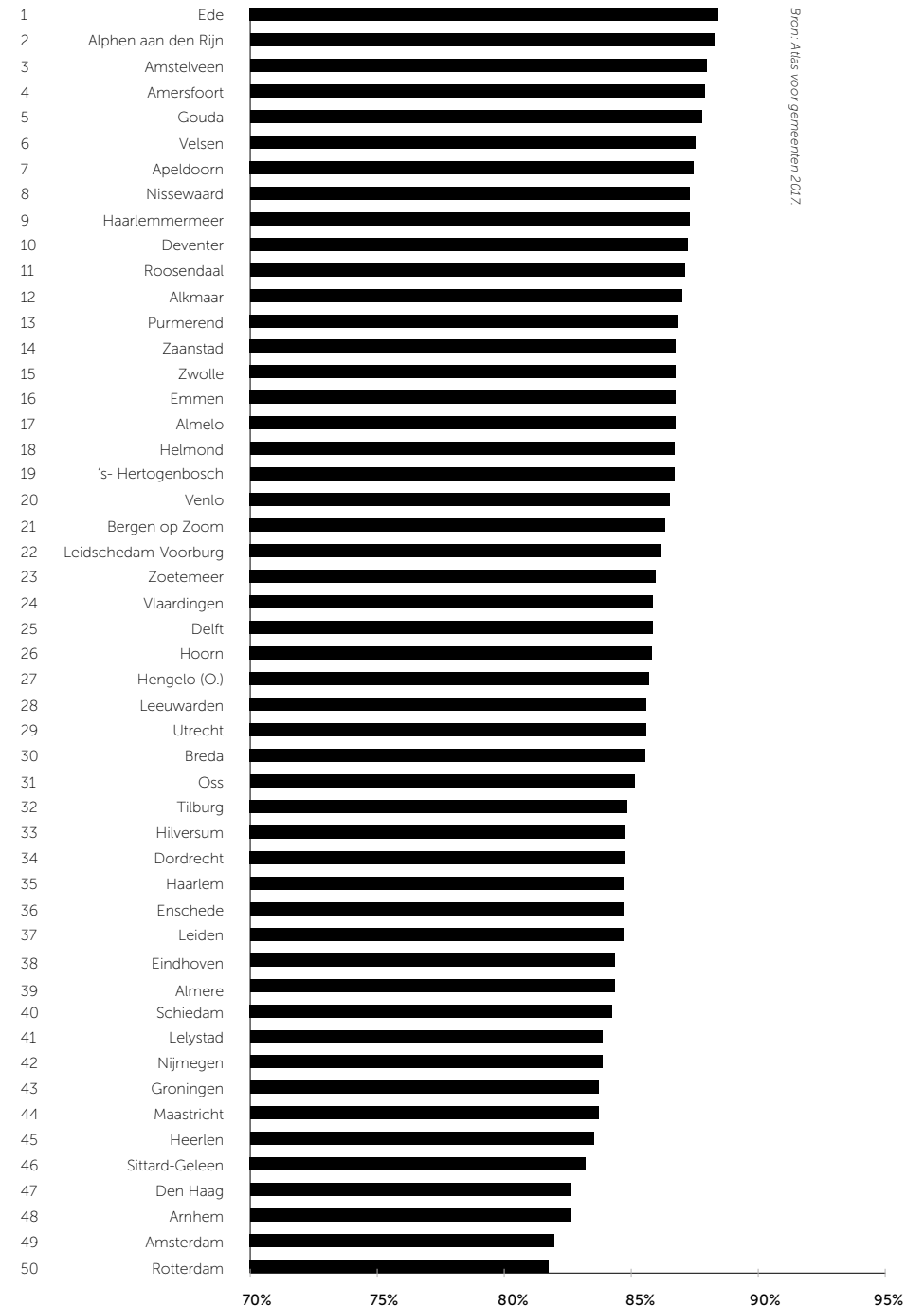
Bron: Atlas voor gemeenten 2017

Uiteraard moeten we dergelijke cijfers met enige voorzichtigheid interpreteren. Cijfers over geluk betreffen een momentopname en allerlei gebeurtenissen kunnen van aanzienlijke invloed zijn op het lokale geluk, in positieve of negatieve zin. Zoals u wellicht niet ontgaat, hebben de voetbalteams van de drie minst gelukkige gemeenten tijdens het afgelopen seizoen boven verwachting gepresteerd. Zoals Paus Johannes Paulus II ooit stelde: "Van alle onbelangrijke dingen, is voetbal verreweg het meest belangrijk." En zo lijkt het dus aannemelijk dat naar aanleiding van het behalen van een beker, schaal of Europese finale het percentage mensen in deze drie gemeenten dat aangeeft gelukkig te zijn aanzienlijk is gestegen. Hoe dit uitpakt voor de rangschikking van gemeenten naar geluk is moeilijk te zeggen, al was het maar omdat er in de tussentijd ook andere onbelangrijke dingen zijn gebeurd, zoals de winst van een grote wielerronde door een Maastrichtenaar. Los daarvan, lijkt het me in ieder geval belangrijk te constateren dat zelfs in de minst gelukkige gemeenten van Nederland nog minstens 80% van de inwoners gelukkig is (zie *Figuur 6*). Verder valt het mij persoonlijk op dat alle gemeenten waar ik weleens gewoond heb, of zou willen wonen, in de onderste helft van de rangschikking staan. Maar dit terzijde.

²¹ Atlas voor gemeenten 2017 (zie: <https://www.atlasvoorgemeenten.nl/>).

²² Een inwoner van een gemeente wordt beschouwd gelukkig te zijn als een score van 7 of hoger geeft aan tevredenheid met het leven (vraag: 'Kunt u op een schaal van 0 tot en met 10 aangeven in welke mate u tevreden bent met het leven dat u nu leidt. Een 0 staat voor volledig ontevreden en 10 voor volledig tevreden.') of geluk (vraag: 'Kunt u op een schaal van 0 tot en met 10 aangeven in welke mate u zichzelf een gelukkig mens vindt. Een 0 staat voor erg ongelukkig en 10 voor erg gelukkig.'), of een score van 4 of hoger aan hedonisch geluksgevoel (vraag: 'Hoe vaak voelde u zich gelukkig in de afgelopen vier weken? 1 = Nooit; 2 = Zelden; 3 = Soms; 4 = Vaak; 5 = Meestal; 6 = Voortdurend.')

Figuur 6: Het aandeel van de bewoners van de 50 grootste gemeenten in Nederland dat aangeeft gelukkig te zijn

Bron: Atlas voor gemeenten 2017

Is geluk te meten?

Nu kun je je afvragen wat de waarde is van dergelijke cijfers over geluk voor beleidsvorming, en dat doen veel wetenschappers en niet-wetenschappers dan ook. Binnen de economische wetenschap heeft lange tijd een discussie gewoed over de juiste interpretatie van dergelijke cijfers. Lang hebben economen verondersteld dat geluk niet objectief meetbaar is, maar dat hoogstens kan worden geobserveerd of een bepaalde staat der dingen door een individu hoger of lager wordt gewaardeerd dan een andere staat. Als je van deze veronderstelling uitgaat, is het vaak moeilijk om te beoordelen of bepaald beleid leidt tot verhoging van het maatschappelijk welzijn. Immers, als sommige mensen er in geluk op achteruit gaan en sommige op vooruit, maar je kunt geluk niet tussen mensen vergelijken, dan is het onmogelijk om tot een slotsom te komen. Alleen in gevallen dat niemand er in geluk op achteruit gaat en ten minste één iemand erop vooruit gaat, is het evident dat het welzijn bevorderend beleid betreft. Om deze impasse te doorbreken zijn weer andere economen zich gaan richten op wat ze wel konden meten en vergelijken tussen personen. Inmiddels is deze discussie geluwd, omdat is aangetoond dat dit onderscheid tussen ordinaal en kardinaal nut, hoewel theoretisch relevant, empirisch weinig verschil maakt.²³

Desondanks liet een recente peiling onder Europese macro-economen zien dat het veld nog steeds erg verdeeld is over de rol van geluk voor macro-economische analyse en beleid.²⁴ Enerzijds was er scepsis over de toegevoegde waarde van subjectieve maten voor geluk. Hier spelen zorgen over methodologische problemen ten aanzien van het vergelijken van subjectieve cijfers tussen mensen en in de tijd een belangrijke rol, maar ook over de mogelijkheid om dergelijke cijfers te aggregeren. Deze economen betoogden dat er voldoende objectieve indicatoren voor welvaart beschikbaar zijn ten behoeve van beleidsvorming en -evaluatie, zoals inkomen en werkgelegenheid. Anderzijds was er ook draagvlak voor het verzamelen van data over geluk voor beleidsdoeleinden. Volgens deze economen is er steeds sterker bewijs voor de relevantie en betrouwbaarheid van het meten van geluk op individueel niveau, maar is het nog wel veel te vroeg om de traditionele indicatoren overboord te gooien. De belangrijkste reden hiervoor, zoals ook aangehaald door de commissie Breed welvaartsbegrip, is het ontbreken van een voldoende betrouwbare en breed geaccepteerde maat voor geluk op maatschappelijk niveau. Desondanks achten deze economen het zinvol om subjectieve data over geluk te blijven verzamelen in aanvulling op de traditionele indicatoren, al was het maar om de relatie tussen deze traditionele indicatoren en subjectief geluk beter te kunnen bestuderen en begrijpen.

Economen zijn dus niet eensgezind over de wenselijkheid van 'sturen op geluk'. Uit andere disciplines klinken ook fundamentele bezwaren. Bijvoorbeeld, in reactie op het recent verschenen 'World Happiness Report', waarbij Nederland weer eens één van de gelukkigste landen van de wereld blijkt te zijn, stelde filosoof Coen Simon dat het de hoogste tijd is om de 'geluksmaffia' een halt toe te roepen.²⁵ Een belangrijk bezwaar van Simon is dat cijfers over geluk misleidend zijn omdat de manier waarop geluk over het algemeen gemeten wordt niet valide is. Als je als onderzoeker iemand vraagt 'Hoe gelukkig ben je?' zal deze persoon je wellicht een antwoord geven.

Maar als je geluk niet eerst goed hebt gedefinieerd, hoe moet deze persoon dan weten wat de onderzoeker bedoelt? En hoe kan de onderzoeker weten wat deze persoon heeft bedoeld met diens antwoord? Stel de persoon geeft zeven als antwoord op een schaal van 0 tot 10. Wat zegt dit cijfer over geluk? Volgens Simon hebben mensen verschillende concepties van geluk, die mogelijk veranderen in de tijd en context-afhankelijk zijn. Een zeven nu is dan moeilijk te vergelijken met een zeven op een ander moment in de tijd of in andere omstandigheden. Het geluk als vrijgezelle student laat zich moeilijk vergelijken met je leven enkele jaren later, als getrouwd man met kinderen en een riant hypotheek. Geluk is eerder een verhaal, met een geschiedenis en een blik op de toekomst, en daarom niet zinvol te begrijpen aan de hand van een enkel cijfer. Derhalve, zo betoogt Simon, is het baseren van beleid op dergelijke cijfers over geluk misplaatst, en omdat het tot doel heeft de levens van burgers te beïnvloeden, niet zonder gevaar. Want als je niet weet wat je meet, kun je ook moeilijk weten hoe je het in positieve zin kunt beïnvloeden.

Met deze redenatie staat Simon niet alleen, zeker niet onder filosofen. Hausman, bijvoorbeeld, betoogt dat geluk niet meetbaar is omdat geen enkel bestaand of alternatief praktisch toepasbaar instrument alle relevante aspecten van geluk voor ieder individu kan omvatten.²⁶ Hoe je dus ook meet, het zal in de praktijk altijd slechts een partiële indicatie geven van het algehele geluk van een individu en het is de vraag hoe representatief wat je meet is voor de heterogeniteit in wat van waarde is op individueel niveau. Daarmee is wat je meet, zoals Simon ook betoogde, wellicht weinig informatief en derhalve slecht toepasbaar voor beleidsvorming of -evaluatie. Een tweede punt dat Hausman maakt is dat de gemiddelde mens onvoldoende goed kan overzien wat in de tijd en onder verschillende omstandigheden allemaal belangrijk is voor het eigen geluk, en hoe dit alles ten opzichte van elkaar te wegen om te komen tot een algehele waardering van het eigen geluk. Als je geluk dus al meet ten behoeve van beleid, zou je in tegenstelling tot de huidige praktijk het waarderen of vergelijken van verschillende staten van geluk niet moeten baseren op individuele maar op maatschappelijke preferenties, en deze waardering niet laten bepalen door de mensen zelf maar door experts.

Niet alle filosofen leggen zich neer bij het idee dat het onmogelijk is om geluk te meten. Alexandrova, bijvoorbeeld, betoogt dat het uitgangspunt van Hausman dat geluk moet gaan over het hele leven in alle omstandigheden geen noodzakelijke eis is voor toepassing in beleid.^{27, 28} Immers, in de praktijk is beleid vaak gericht op een specifieke doelgroep in een bepaalde context en moment in de tijd, waarbinnen mogelijk deelgebieden van geluk zijn aan te wijzen die het meest relevant zijn om te bestuderen. Een voorbeeld hiervan is het gebruik van gezondheid-gerelateerde kwaliteit van leven bij evaluaties van en besluitvorming over nieuwe behandelingen in de gezondheidszorg. Niet dat daarmee alle problemen ten aanzien van meten en waarderen zijn opgelost, maar op z'n minst wel verkleind. Een tweede punt dat Alexandrova maakt is dat het scepticisme van Hausman ten aanzien van de validiteit van bestaande instrumenten voor het meten van geluk deels weerlegd kan worden via empirisch onderzoek, meer specifiek psychometrisch onderzoek. Als een instrument om geluk te meten aantoonbaar goed onderscheid blijkt te kunnen maken tussen staten die evident verschillen in geluk, zoals voor en na het behalen van een kampioenschap, dan kun je dit als voldoende bewijs accepteren voor de hypothese dat hetgeen het instrument meet een zinvolle benadering is van geluk.

Je kunt je dan afvragen of je hiermee de lat voor het meten van geluk zo laag legt dat het concept wel meetbaar wordt, maar misschien weinig substantie meer heeft. Angner betoogt in dit kader dat het van belang is dat sociale wetenschappers en filosofen meer samenwerken om van elkaar te leren en zo vooruitgang te boeken op theoretisch en empirisch gebied.²⁹ De filosofie, en ik zou daaraan willen toevoegen de geesteswetenschappen in het algemeen, kan bijvoorbeeld dienen als bron voor de veronderstellingen die je moet maken bij het ontwikkelen van instrumenten voor het meten van geluk en de hypothesen die je stelt bij het valideren van deze instrumenten. De sociale wetenschappen kunnen op hun beurt empirische data verzamelen om bepaalde claims van filosofen over geluk te onderbouwen of te falsificeren, en van sprekende voorbeelden te voorzien. Een dergelijke interdisciplinaire uitwisseling van inzichten bevordert theoretisch onderbouwd empirisch onderzoek over geluk, en theorievorming over geluk die beter aansluit bij wat werkt in de praktijk. Op dit gebied is denk ik nog veel winst te behalen. Angner betoogt in dit kader dat het van belang is dat sociale wetenschappers en filosofen meer samenwerken om van elkaar te leren en stappen te zetten richting betere theorie en empirie.²⁹ De filosofie, en ik zou daaraan willen toevoegen de geesteswetenschappen in het algemeen, kan bijvoorbeeld dienen als bron voor de veronderstellingen die je moet maken bij het ontwikkelen van instrumenten voor het meten van geluk en de hypothesen die je stelt bij het valideren van deze instrumenten. De sociale wetenschappen kunnen op hun beurt empirische data verzamelen om de claims van filosofen over geluk te onderbouwen of te falsificeren, en van sprekende voorbeelden te voorzien. Een dergelijke interdisciplinaire uitwisseling van inzichten bevordert theoretisch onderbouwd empirisch onderzoek, en theorievorming die beter aansluit bij wat werkt in de praktijk.

²³ Ferrer-i-Carbonell A, Frijters P. How important is methodology for the estimates of the determinants of happiness? *The Economic Journal* 2004;114: 641–659.

²⁴ "Happiness and well-being as objectives of macro policy: Views of economists" (<http://cfmsurvey.org/surveys/happiness-and-well-being-objectives-macro-policy>).

²⁵ "Waarom onderzoek naar geluk niet deugt en zelfs gevaarlijk is", *Filosofie Magazine* 23/03/2017 (<https://www.filosofie.nl/artikel/47355/waarom-onderzoek-naar-geluk-niet-deugt-en-zelfs-gevaarlijk-is.html>).

²⁶ Hausman DM (2015) *Valuing Health: Well-Being, Freedom, and Suffering*. Oxford University Press.

²⁷ Alexandrova A. Is Well-being Measurable After All? *Public Health Ethics* 2016: 1-9.

²⁸ Alexandrova A. Well-Being as an Object of Science. *Philosophy of Science* 2012;79(5): 678-689.

²⁹ Angner E. Happiness and Well-Being. *Res Philosophica* 2013;90(3): 365-385.

Van iedereen is uniek naar zinvolle generalisaties

Het uitgangspunt van Hausman dat ieder mens een eigen idee heeft over wat van waarde is of gelukkig maakt is dus niet per se omstreden, maar hoeft omgekeerd niet te betekenen dat ieder mens een unieke conceptie heeft van geluk. Alexandrova betoogt dat er overeenkomsten zijn tussen mensen in hoe ze denken over geluk, en dat er op grond daarvan zinvolle generalisaties te maken zijn over wat voor verschillende groepen mensen op enig moment van waarde is. Het lijkt mij ook aannemelijk dat niet alle pakweg 17 miljoen Nederlanders een uniek idee hebben over wat geluk is, maar dat er een beperkt aantal gedeelde ideeën te onderscheiden is over wat van waarde is in het leven, die bij elkaar de heterogeniteit onder Nederlanders op een voldoende manier representeren. Een van de onderzoekslijnen van mijn leerstoel heeft als doel dit verder te onderzoeken. Bij dit onderzoek sluit ik graag aan bij het pragmatisch subjectivisme van Haybron en Tiberius, die betogen dat het legitiem is om dergelijke generalisaties in te zetten voor beleidsdoeleinden als ze gebaseerd zijn op 'persoonlijke welzijnswaarden', dus wat burgers zelf belangrijk vinden voor hun geluk.³⁰ Als beleidsmaker weet je dan immers veel beter of je bij het 'sturen op geluk' de aspecten betreft die van waarde zijn voor burgers, ook voor kleinere groepen in de samenleving. Bovendien loopt je dan veel minder het risico dat 'sturen op geluk' ingegeven is door eigen ideeën van beleidsmakers over wat van waarde zou moeten zijn voor burgers, ook wel bekend als paternalisme.

Het onderzoek naar 'persoonlijke welzijnswaarden' loopt inmiddels enige tijd. Met Willem van der Deijl en Werner Brouwer exploreer ik wat mensen verstaan onder 'een goed leven'. In dit onderzoek hebben 1,500 Nederlanders 36 stellingen gerangschikt met aspecten die volgens de literatuur van waarde kunnen zijn voor een goed leven. Op basis van deze kwantitatieve gegevens en kwalitatieve toelichtingen van de deelnemers vinden we vijf generalisaties over wat belangrijk is voor een goed leven. Het perspectief dat door de meeste deelnemers gedeeld werd (1) benadrukt het belang van een goede fysieke en mentale gezondheid, omdat dit de basis is voor al het andere in het leven. De vier andere perspectieven benadrukken achtereenvolgens het belang van (2) een prettige woonomgeving waar je je thuis en veilig voelt, (3) vrijheid en autonomie in het vormen van je eigen mening en het maken van keuzes, (4) zingeving in de vorm van sociale relaties en een zinvolle dagbesteding, en (5) materiële welvaart en onafhankelijkheid. Deze vijf generalisaties lijken op het eerste oog in ieder geval relevant. Ik neem aan dat ook voor u een goed leven tot op zekere hoogte een samenstelling is van deze vijf generalisaties. Maar het onderzoek laat ook zien dat een er hoop onverklaarde heterogeniteit op individueel niveau resteert, en dat nader onderzoek op deze gegevens nodig is. Wat verder opvalt is het geringe belang dat mensen hechten aan

³⁰ Haybron DM, Tiberius V. Well-Being Policy: What Standard of Well-Being? *Journal of the American Philosophical Association* 2015;1(4): 712-733.

spiritualiteit en politieke participatie. Ook deze onverwachte bevinding behoeft nader onderzoek voordat we kunnen spreken over zinvolle generalisaties die tezamen een voldoende goede representatie vormen van het brede welzijnsbegrip in Nederland. Hier gaan we ook zeker mee aan de slag.

Een tweede onderdeel van de onderzoeksagenda voor de komende jaren betreft het valide meten en waarderen van geluk. Dit onderzoek wil ik enerzijds richten op de validiteit van bestaande instrumenten in diverse combinaties en contexten. Hierbij wil ik kijken naar multi-attribuut instrumenten zoals de 'tevredenheid met het leven schaal', maar ook naar de grote diversiteit aan schalen waarmee op dit moment concepten als tevredenheid met het leven of geluk gemeten worden. Kunnen we iets meer zeggen over welk instrument je voor een bepaald doel het best kunt inzetten? Daarnaast wil ik op basis van het zojuist genoemde exploratieve onderzoek naar 'persoonlijke welzijnswaarden' uiteindelijk toewerken naar een nieuw instrument om geluk te meten. Het beoogde instrument combineert een multi-attribuut meting van geluk met een waarderingscomponent in termen van welzijn. Het multi-attribuut gedeelte geeft inzicht in de stand van zaken op de belangrijkste aspecten van welzijn, terwijl de waarderingscomponent een welzijnscore genereert op basis van deze stand van zaken. Omdat het een instrument voor de Nederlandse beleidscontext betreft, wil ik de waardering, zoals Hausman voorstaat, baseren op maatschappelijke preferenties.

Met de leerstoel "Economics & Values" ben ik niet de eerste en zeer zeker niet de enige die zich bezighoudt met het onderzoek naar welzijn, ook niet op deze universiteit. Hier in Rotterdam zetelt zoals eerder gezegd de geluksprofessor van Nederland en verre omstreken, emeritus collega Ruut Veenhoven, en recent hebben we collega Govert Buijs mogen verwelkomen, die zich met zijn leerstoel christelijke filosofie vanuit een meer levensbeschouwelijk perspectief bezig zal houden met het thema geluk. Daarnaast zetelt hier de Erasmus Happiness Economics Research Organization (EHERO), waar een groeiende groep collega's bezig is met een brug te slaan tussen wetenschappelijke kennis op het gebied van geluk en de behoefte aan kennis en inzicht van bedrijven en overheden die zich in de dagelijkse praktijk bezighouden met het bevorderen van geluk. De brede aandacht aan deze universiteit voor het thema welzijn juich ik toe, en ik hoop dat we tijd en gelegenheid zullen vinden voor samenwerking.

De leerstoel "Economics & Values" kent twee kernthema's, die beide al enige tijd onderdeel vormen van mijn onderzoeks- en onderwijsactiviteiten. Het eerste thema is "individuele waarden", met onderzoek en onderwijs gericht op de bouwstenen van een goed of gelukkig leven. Het tweede thema is "conflicterende waarden", met onderzoek en onderwijs gericht op hoe mensen omgaan met afwegingen tussen mogelijkheden en belangen die ieder op zich bijdragen aan welzijn, maar misschien niet tezamen of tegelijkertijd.

Binnen het thema "individuele waarden" doe ik al ruim tien jaar onderzoek, onder meer in de gezondheidszorg. Een aanzienlijk deel van dit onderzoek was gericht op de kwaliteit van leven van mantelzorgers, een belangrijke en groeiende groep mensen in onze samenleving die hulp geeft aan een naaste die zorg of ondersteuning nodig heeft vanwege ziekte of ouderdom. Mantelzorg is lang een

pro memoria post geweest in economische evaluaties in de gezondheidszorg. De effecten van het verlenen van zorg aan een naaste en het moeten inpassen van deze zorg in je reguliere dagelijkse activiteiten werden genegeerd en daarmee leek de inzet van mantelzorgers gratis. Maar met het toenemende beroep op mantelzorgers in onze 'participatiemaatschappij' werd ook steeds meer duidelijk dat mantelzorg helemaal niet gratis is en dat deze effecten een rol moeten krijgen in evaluaties en besluitvorming. Met onder anderen Werner Brouwer, Marc Koopmanschap, Bernard van den Berg, Ana Bobinac en Renske Hoefman heb ik gewerkt aan methoden om het effect van het verlenen van mantelzorg te meten en te waarderen, en een vaste plaats te laten krijgen in economische evaluaties in de gezondheidszorg. Een voorbeeld hiervan is de ontwikkeling van de CarerQoL, een instrument waarmee de belangrijkste positieve en negatieve effecten van mantelzorg beschreven kunnen worden en uitgedrukt in een mantelzorg-gerelateerde kwaliteit van leven score. We zien een flink toenemend aantal studies dat de CarerQoL gebruikt, maar het belangrijkste succes van dit onderzoek is denk ik dat we onderzoekers het excuus hebben afgenomen om mantelzorg *pro memoria* te vermelden omdat het effect niet valide meetbaar is. Met onder anderen Daphne Voormolen, Nienke Zinger, Renske Hoefman, Maria Gheorghe, Matthijs Versteegh en de collega's van het Actifcare project werk ik verder aan de validering en bevordering van het gebruik van de CarerQoL.

Welzijn is ook een belangrijk thema in de ouderenzorg. Immers, veel van het beleid en de interventies in de ouderenzorg zijn gericht op het bevorderen van welzijn. Er is echter nog geen voldoende gevalideerd en geaccepteerd instrument om deze effecten inzichtelijk te maken. Nog niet. Met onder anderen Mariska Hackert, Meg Perry-Duxbury en Werner Brouwer doe ik onderzoek naar de validiteit van een bestaand welzijnsinstrument voor ouderen uit het Verenigd Koninkrijk, de ICECAP-O, voor gebruik in Nederland. Tegelijkertijd werken Mariska Hackert, Renske Hoefman, Werner Brouwer en ik aan de ontwikkeling van een alternatief instrument voor het meten van welzijns effecten in de ouderenzorg, specifiek gericht op de Nederlandse beleidscontext. Tot slot, wanneer je in de zorg gezondheid en welzijn naast elkaar gebruikt als uitkomstmaat, is het ook relevant om inzicht te krijgen de relatie tussen deze uitkomsten. Met onder anderen Liesbet van de Wetering en Eline de Vries doe ik onderzoek naar de causale relatie tussen gezondheid en geluk.

Op dit thema vinden ook diverse onderwijsactiviteiten plaats. Met Mariska Hackert en Willem van der Deijl verzorg ik sinds twee jaar een module Quality of Life and Health binnen de minor Quality of Life and Happiness Economics voor bachelor studenten economie, en al enige tijd broeden Kirsten Rohde, Martijn Burgers en ik op een seminar over Happiness Economics voor master studenten economie. Daarnaast begeleid ik diverse promovendi en scriptiestudenten bij onderzoek op gerelateerde onderwerpen.

Het tweede thema binnen de leerstoel "Economics & Values" is "conflicterende waarden", waaraan ik in dit college nog niet veel aandacht heb besteed behalve in de context van beslissingen op basis van dashboards voor welzijn. Het onderzoek en onderwijs dat ik op dit thema wil gaan doen is gericht op hoe mensen omgaan met morele dilemma's, met afwegingen tussen mogelijkheden en belangen die ieder

op zichzelf bijdragen aan welzijn, maar wellicht niet tezamen of tegelijkertijd. Denk hierbij aan conflicten tussen iets doen waar je zelf gelukkig van wordt of anderen, of tussen iets waar je nu gelukkig van wordt of pas later. Mensen komen regelmatig voor dergelijke afwegingen te staan, thuis of op het werk. Samen met Antoinette Rijsenbilt en Gjalte de Graaf doe ik momenteel onderzoek in de accountancy sector. Dit is een zeer interessante sector omdat accountants in hun dagelijkse praktijk met vele belangen te maken hebben: het publieke belang, waarvoor ze borg zouden moeten staan, maar ook het belang van de klant die hen inhuurt, maar die ze moeten controleren, en ook nog de eigen firma, collega's, en natuurlijk het eigen belang. De diverse schandalen van de afgelopen jaren laten zien dat accountants de dilemma's die zij daarbij ervaren niet altijd op de maatschappelijk meest wenselijke manier oplossen. Wij bestuderen welk beeld accountants hebben van hun vakmanschap en wat dit betekent voor hoe zij omgaan met morele dilemma's. In een eerste onderzoek onder beginnende accountants vinden we drie visies op het vakmanschap van accountants: een "regels gedreven" visie, een "waarden gedreven" visie, en een visie die "kritisch op de eigen praktijk" is.

In de "regels gedreven" visie ligt de loyaliteit van de accountant bij de samenleving, is wet- en regelgeving leidend voor de beroepsuitoefening, en zijn objectiviteit en integriteit centrale waarden voor de accountant. In de "waarden gedreven" visie zijn objectiviteit en integriteit eveneens belangrijk, maar ligt de nadruk op de waarden en normen van de accountant zelf. Wetten en regelgeving kunnen niet in alle situaties waar ze mee te maken krijgen voorzien, evenmin als een beroepseed, zoals bij dokters en advocaten. In de visie "kritisch op huidige praktijk" geven accountants aan dat in de accountancysector de belangen efficiëntie en zorgvuldigheid nogal eens met elkaar conflicteren. Ze vinden dat accountants over het algemeen een goed besef hebben van wat juist handelen is, maar dat in de praktijk van alledag tijds- en budgetdruk de boventoon voeren en daarom soms andere keuzes worden gemaakt. Zij zien regelmatig conflicten tussen het belang van henzelf of de firma en die van de klant of de maatschappij, vooral bij opdrachten in het midden- en kleinbedrijf.

De belangrijkste constatering na dit eerste onderzoek is dat jonge accountants, afhankelijk van hun visie op het beroep, verschillende dilemma's kunnen ervaren in de dagelijkse praktijk, daarbij verschillende afwegingen maken, en uiteindelijk verschillende oplossingen kunnen kiezen. We zijn nu benieuwd hoe meer ervaren accountants tegen hun beroep aankijken, en bijvoorbeeld of verschillen groter zijn binnen of tussen kantoren, maar ook bijvoorbeeld naar de relatie tussen visies op het vakmanschap en de omgang met morele dilemma's in concrete casuïstiek.

Het verbreden van de economische wetenschap met inzichten uit andere disciplines, zoals in de hiervoor besproken studies, kan mijns inziens niet anders dan door multidisciplinaire samenwerking. Met Kirsten Rohde van de faculteit economie, Jack Vromen van de faculteit filosofie en Werner Brouwer van het instituut Beleid & Management Gezondheidszorg ben ik bezig met het aanzwengelen van onderzoek en onderwijs op het gebied van 'economics & humanities'.³¹ Het eerste grote gezamenlijke project is gericht op voorkeuren voor verdeling van inkomen, gezondheid en geluk in relatie tot sociale waardeoriëntaties. Daarnaast ben ik bijvoorbeeld namens Erasmus School of Economics betrokken bij het Erasmus Initiative 'Smarter Choices for Better Health', waarin diverse faculteiten van de

Erasmus Universiteit en het Erasmus MC samenwerken. Binnen dit initiatief loopt nu een vierjarig project samen met de afdeling Health Technology Assessment van het instituut Beleid & Management Gezondheidszorg en met de afdeling Cardiologie van het Erasmus MC. In dit project ga ik met onder andere Carin Uyl en Esther de Bekker-Grob onderzoek doen naar de implicaties voor de gezondheidszorg als we verder kijken dan gezondheid, door welzijn te nemen als de baat van zorg. Dit kan met name een positief effect hebben op de relatieve waarde van niet curatieve interventies, zoals investeren in preventie of de ouderenzorg.

³¹ Zie <https://www.eur.nl/nieuws/nieuwsoverzicht/detail/news/8052-intensievere-samenwerking-erasmus-school-of-economics-met-wijsbegeerte-en-ibmg/>

Tot slot

Ik ga dit college afronden. In een samenleving waarin we steeds meer de behoefte hebben om individuele en maatschappelijke prestaties in maat en getal uit te drukken, is het van wezenlijk belang om zorgvuldig stil te staan bij hoe wij onszelf en elkaar de maat willen nemen. Immers, welke maat we ook kiezen, het zal invloed hebben op de keuzes van individuen, organisaties en overheden, en daarmee op onze levens, maar ook op levens elders en in de toekomst. Het is daarom heel erg belangrijk om een maat te kiezen die betekenisvol is, gebaseerd op wat wij, individueel en als samenleving, van waarde vinden. Een dergelijke maat ligt momenteel niet op de plank. Met mijn leerstoel wil ik in de komende jaren graag een bijdrage leveren aan beter inzicht in wat u en ik van waarde vinden als het gaat om een goed leven, welke morele dilemma's we daar mogelijk bij ervaren, en hoe dit inzichtelijk gemaakt kan worden ten behoeve van een waarde(n)vollere economie. Ik kijk er erg naar uit om samen met studenten, promovendi en collega's aan deze leeropdracht verder te werken. Het besef dat er op het gebied van het meten van geluk geen heilige graal is, maakt deze opdracht niet eenvoudiger. Het vereist dat we blijvend reflecteren op de haalbaarheid en wenselijkheid van alles en iedereen de maat nemen, want wellicht worden we daar uiteindelijk niet gelukkiger van. Ter afsluiting van dit college paraphraseer ik daarom een citaat van Elliot Eisner, dat enigszins afgezaagd is maar wel heel passend:³² *"Niet alles van waarde is meetbaar, en niet alles wat meetbaar is, is van waarde."*

³² E.W. Eisner. The Arts and the Creation of Mind. Yale University Press, 2002.

Dankwoord

Mijnheer de Rector Magnificus, zeer gewaardeerde toehoorders, ik hoop dat u zo nog even wilt nablijven om met mij het glas te heffen, maar voordat u de zaal verlaat wil ik graag nog enkele woorden van dank uitspreken. Ik ben veel mensen dank verschuldigd voor het feit dat ik hier sta zoals ik hier sta, maar wil, in de hoop niemand te vergeten, een aantal mensen in het bijzonder bedanken.

Om te beginnen wil ik graag de Vereniging Trustfonds van de Erasmus Universiteit, het College van Bestuur van de Erasmus Universiteit, de Erasmus School of Economics en in het bijzonder decaan Philip Hans Franses, de afdeling Toegepaste Economie, en tot slot Harry Commandeur bedanken voor hun rol in het vestigen van deze bijzondere leerstoel, en het in mij gestelde vertrouwen. Het is voor mij in vele opzichten een bijzondere leerstoel, niet in de laatste plaats omdat ik mag terugkeren bij de faculteit waar ik in 1988 als student ben begonnen.

Ik wil mijn nieuwe collega's bij de afdeling Toegepaste Economie, de Behavioural Economics groep, en in het bijzonder Enrico Pennings, Han Bleichrodt en Kirsten Rohde bedanken voor het warme welkom en de fijne samenwerking tot nu toe. Dit geldt ook voor de collega's van de Erasmus Happiness Economics Research Organization, en in het bijzonder Martijn Burger.

Uiteraard wil ik ook mijn collega's bij het instituut Beleid & Management Gezondheidszorg van harte bedanken. Sinds april 2000 heb ik hier met veel verschillende mensen, in een multidisciplinaire omgeving, samengewerkt in onderzoek, onderwijs en management. Ik ben jullie dankbaar voor de open en plezierige sfeer en de ruimte die ik van jullie heb gekregen om mij op al deze gebieden te ontwikkelen. Ik wil in het bijzonder de promovendi die al klaar zijn - Ana, David, Erik, Henk, Renske, Liesbet en Sofie - en de promovendi die nu bezig zijn - Floortje, Mariska, Vivian, Adrienne en Charlotte - van harte bedanken. Met jullie samenwerken is een van de leukste aspecten van mijn werk. Pieter, we werden ooit aan elkaar voorgesteld om samen iets productiefs te gaan doen. Al gauw bleek echter dat wij beter waren in elkaar van het werk afhouden. De koffies en loopjes over de campus met jou zou ik niet graag missen, al was het maar omdat ik me altijd verheug op de nieuwste analogieën met het dierenrijk.

Ik wil ook graag even stilstaan bij twee mensen die heel belangrijk voor mij zijn geweest als richtingwijzer op mijn academische pad. Mijn scriptiebegeleider Jaap van Dijk, van deze universiteit, en mijn promotor Piet Rietveld, van de VU Amsterdam. Ik vind het bijzonder jammer dat zij er niet meer zijn, en dat ik dit moment niet met hen kan delen.

Ik prijs me echter zeer gelukkig met het feit dat veel anderen hier vandaag wel aanwezig kunnen zijn. Vrienden van mijn middelbareschooltijd, van mijn studietijd, van mijn tijd bij het Nederlands Economisch Instituut, en van langs en tussen de lijnen van diverse sportvelden en de lokale politiek in Leiden. Jullie zijn een belangrijk ingrediënt van mijn geluk, en ik wil graag nog heel lang met jullie gelukkig blijven.

Rob, ik wil jou in het bijzonder bedanken voor je onvoorwaardelijke vriendschap, die me zeer dierbaar is. We vinden elkaar makkelijk als het gaat om de onbelangrijke dingen in het leven, maar gelukkig ook als het gaat om de belangrijke dingen. Ik hoop nog veel nieuwe ervaringen met jou en je gezin toe te voegen aan alle mooie herinneringen die wij nu al delen.

Gjalt, jij hebt ontegenzeggelijk een belangrijk invloed gehad op mijn onderzoekswerk door me lang geleden kennis te laten maken met Q-methodologie. Ik kijk ernaar uit om met je te blijven samenwerken op wetenschappelijk gebied, maar ben vooral erg gesteld op onze bijzondere vriendschap. Laten we binnenkort eindelijk eens naar Sint-Petersburg gaan...

Werner, zonder jou had ik hier vandaag denk ik niet gestaan. Zo'n vijftienvintig jaar geleden leerden we elkaar kennen in de collegebanken van deze universiteit, en enkele jaren na ons afstuderen haalde jij mij over om hier weer terug te keren. Sindsdien werken we intensief samen, met veel mooie resultaten op onze kerfstok. Maar ik ben vooral blij dat we al die jaren dikke vrienden zijn gebleven.

Ik prijs me gelukkig dat mijn ouders Didi en Niek en mijn zussen Anna, Ines, Irene en Lydia hier vandaag zijn. Ik dank jullie voor je liefde, steun en vertrouwen door de jaren heen. Ieder op je eigen manier zijn jullie van heel veel waarde voor mij.

Tot slot, prijs ik mij gelukkig met mijn thuis. Anke, we zijn al samen sinds we 18 waren, in de nadagen van onze middelbare schooltijd. Ik vind het bijzonder en ben je dankbaar dat je het al die tijd met mij hebt uitgehouden, en kijk ernaar uit om mijn aandacht binnenkort meer te kunnen richten op ons nieuwe huis en de mooie jaren die voor ons liggen. Fleur, Bregje en Sofie, ik geniet van elke dag met jullie en blijf me verwonderen over hoe snel jullie groeien en jullie eigen persoonlijkheid en talenten ontwikkelen. Jullie zijn me alle drie het allerliefst.

Ik heb gezegd.

Previous inaugural addresses – Erasmus School of Economics

Wagelmans, A.P.M. (2002, September 20). Moeilijk Doen Als Het Ook Makkelijk Kan, Over het nut van grondige wiskundige analyse van beslissingsproblemen. ISBN 90-5892-032-1.

Groenen, P.J.F. (2003, March 31). Dynamische Meerdimensionele Schaling: Statistiek Op De Kaart. ISBN 90-5892-035-6.

Pelsser, A.A.J. (2003, May 2). Risico en rendement in balans voor verzekeraars. ISBN 90-5892-041-0.

Commandeur, H.R. (2003, June 5). De betekenis van marktstructuren voor de scope van de onderneming. ISBN 90-5892-046-1.

Stremersch, S. (2005, April 15). Op zoek naar een publiek.... ISBN 90-5892-084-4.

Van Dijk, D.J.C. (2007, November 15). Goed nieuws is geen nieuws. ISBN 90-5892-157-4.

Bleichrodt, H. (2008, September 19). The Value of Health. ISBN/EAN 978-90-5892-196-3.

van der Lecq, S.G. (2009, April 17). Pensioenmarkten in spannende tijden. ISBN 978-90-9024239-2

Dijkgraaf, E. (2009, October 13). Bewijzen beleid baat. ISBN 978-90-9024692-5

Pennings, E. (2010, September 17). Does Contract Complexity Limit Opportunities? Vertical Organization and Flexibility. ISBN 978-90-5892-255-7.

Webbink, H.D. (2011, February 11). Van Evidentie naar impact.

Balkenende, J.P. (2011, March 24). Over governance en maatschappelijke verantwoordelijkheid: hoe verder? ISBN 978-90-701-1620-0.

Steenbeek, O.W. (2012, April 19). Risico's van een goed pensioen.

Pronk, M. (2012, June 29). Financial Accounting, te praktisch voor theorie en te theoretisch voor de praktijk? ISBN 978-90-5892-312-7.

Maas, Victor S. (2012, October 5). De controller als choice architect. ISBN 90-5892-314-1.

Donkers, A.C.D. (2013, April 12) The Customer Cannot Choose. ISBN 978-90-5892-334-9.

Rohde, K.I.M. (2014, May 9). Planning or Doing, ISBN 978-90-5892-364-6.

Witteveen, J. (2014, May 15). The Meaning of our Enormous Structural Balance of Payments Surplus – a Neglected Opportunity. ISBN 978-94-9136-332-0.

Verwijmeren, P. (2014, September 19). Forensic Finance. ISBN 978-90-5892-377-6.
van Ourti, T. (2016, June 3). Health, Income And Justice for All!

van Ours, J. (2017, May 19). Arbeid, gezondheid en geluk van oude mensen.
Lumsdaine, R.L. (2017, June 9). Econometric Perceptions and Complexities.

Wagelmans, A.P.M. (2002, September 20). Moeilijk Doen Als Het Ook Makkelijk Kan, Over het nut van grondige wiskundige analyse van beslissingsproblemen. ISBN 90-5892-032-1.

Groenen, P.J.F. (2003, March 31). Dynamische Meerdimensionale Schaling: Statistiek Op De Kaart. ISBN 90-5892-035-6.

Pelsser, A.A.J. (2003, May 2). Risico en rendement in balans voor verzekeraars. ISBN 90-5892-041-0.

Commandeur, H.R. (2003, June 5). De betekenis van marktstructuren voor de scope van de onderneming. ISBN 90-5892-046-1.

Stremersch, S. (2005, April 15), Op zoek naar een publiek....ISBN 90-5892-084-4.

Van Dijk, D.J.C. (2007, November 15). Goed nieuws is geen nieuws. ISBN 90-5892-157-4.

Bleichrodt, H. (2008, September 19). The Value of Health. ISBN/EAN 978-90-5892-196-3.

van der Lecq, S.G. (2009, April 17). Pensioenmarkten in spannende tijden. ISBN 978-90-9024239-2

Dijkgraaf, E. (2009, October 13). Bewijzen beleid baat. ISBN 978-90-9024692-5

Pennings, E. (2010, September 17). Does Contract Complexity Limit Opportunities?

Vertical Organization and Flexibility. ISBN 978-90-5892-255-7.

Webbink, H.D. (2011, February 11). Van Evidentie naar impact.

Balkenende, J.P. (2011, March 24). Over governance en maatschappelijke verantwoordelijkheid: hoe verder? ISBN 978-90-701-1620-0.

Steenbeek, O.W. (2012, April 19). Risico's van een goed pensioen.

Pronk, M. (2012, June 29). Financial Accounting, te praktisch voor theorie en te theoretisch voor de praktijk? ISBN 978-90-5892-312-7.

Maas, Victor S. (2012, October 5). De controller als choice architect. ISBN 90-5892-314-1.

Donkers, A.C.D. (2013, April 12) The Customer Cannot Choose. ISBN 978-90-5892-334-9.

Rohde, K.I.M. (2014, May 9). Planning or Doing, ISBN 978-90-5892-364-6.

Witteveen, J. (2014, May 15). The Meaning of our Enormous Structural Balance of Payments Surplus – a Neglected Opportunity. ISBN 978-94-9136-332-0.

Verwijmeren, P. (2014, September 19). Forensic Finance. ISBN 978-90-5892-377-6.
van Ourti, T. (2016, June 3). Health, Income And Justice for All!

van Ours, J. (2017, May 19). Arbeid, gezondheid en geluk van oude mensen.

Lumsdaine, R.L. (2017, June 9). Econometric Perceptions and Complexities.

Job van Exel (Amsterdam, 1969) is sinds maart 2016 bijzonder hoogleraar 'Economics & Values' aan de Erasmus School of Economics, waar hij zich in het bijzonder zal bezighouden met wat mensen van waarde vinden voor een goed leven, welke morele dilemma's zij als gevolg daarvan ervaren bij economisch gedrag, en hoe geluk in brede zin inzichtelijk gemaakt kan worden ten behoeve van een waarde(n)vollere economie.

Hij is in 1995 afgestudeerd in de economie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en in 2011 gepromoveerd aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Van 1995 tot 2000 werkte hij als transporteconoom bij het Nederlands Economisch Instituut (NEI, tegenwoordig ECORYS), en van 2000 tot 2006 als gezondheidseconoom aan het Institute for Medical Technology Assessment (iMTA). Sinds 2006 werkt hij bij het instituut Beleid en Management Gezondheidszorg (iBMG) van de Erasmus Universiteit Rotterdam, recentelijk als universitair hoofdocent gezondheidseconomie met als voornaamste aandachtsgebied het meten en waarderen van uitkomsten in de gezondheidszorg. Job is tevens fellow bij het Tinbergen Instituut.

Erasmus University Rotterdam
Erasmus School of Economics
Burgemeester Oudlaan 50
3062 PA Rotterdam

Postbus 1738
3000 DR Rotterdam